

Gróf Teleki Pál és a második világháború kirobbanása (1939)

*Kalocsai Imréné, Marika néni,
a nagykanizsai Zrínyi Miklós Általános Iskola néhai
matematikatanára emlékére, múlhatatlan hálával*

(Felvezetés) A második világháború 1939. szeptember elsején történő kirobbanása és gróf Teleki Pál magyar miniszterelnök heroikus erőfeszítései, hogy Magyarországot ebbe az újabb világegésbe való belekeveredéstől megóvja szerző szerint maximálisan számot tarthat érdeklődésre. Írásomat összefoglaló igényű munkának szánom, és arra törekedtem, hogy egyrészt a magyar vonatkozásokat a korabeli nemzetközi összefüggésekbe elhelyezzem, másrészt olyan momentumokat is fölillantak, melyeket az eddigi szakirodalom vagy kevés hangsúllyal tárgyalt, vagy azokat szándékosan figyelmen kívül hagyta.

Történetünk szempontjából teljes mértékben egyetértek John Lukacs remek kifejezésével, aki a II. világháború 1941-ig tartó időszakára az „európai világháború” megnevezést használja.¹

A német–lengyel krízissel ugyanis mindenképpen újabb világháború robbant ki, hisz amikor Lengyelországot a hitleri Harmadik Birodalom lerohanta, hadat üzent neki a több kontinensre kiterjedő gyarmatbirodalommal rendelkező Nagy-Britannia, ugyanez áll Franciaországra is. Viszont ekkoriban ez a viszály mindenképpen csak Európára korlátozódott.

Kevesen tudják, hogy komoly esélye volt ebben az időben annak, hogy a német–lengyel krízissel egy magyar–román fegyveres konfliktus is kialakulhatott volna. De ez még nem minden. A forrásokból az derül ki, hogy Mussolini Olaszországa meg Jugoszláviára fente a fogát. Bulgária, aki meg szintén spekulált arra, hogy Romániától területeket szerezzen, bolgár–magyar együttműködés érdekében tapogatózott a magyar vezetésnél. Erről bővebben is lesz szó az alábbiakban. Végezetül fennállt egy komolyabb összeütközés veszélye Szlovákia és Magyarország között is.

Az 1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírt Molotov–Ribbentrop-paktum, szóval a hitleri Harmadik Birodalom és a sztálini szovjet-orsz világbirodalom összeborulását és szövetségkötését illetően szintén fontos elöljáróban megemlíteni, hogy ez nem elsősorban Hitler, hanem külügyminisztere, Joachim von Ribbentrop érdeme, s ha a dolog gyakorlati kivitelezését nézzük, a Führer szinte csak a legvégén adta meg rá az áldást.

Továbbá 1939-ben a német vezető nem akart világméretű háborús konfliktust kirobbantani, a források azt mutatják, hogy a Führer minden bizonytalansága, dilemmázása ellenére a legszívesebben azt vette volna, ha a német–lengyel konfliktust lokalizálni tudja, és még az utolsó pillanatban is mutatott tárgyalási készséget a Brit Birodalommal, bár az is igaz, hogy egy újabb nagyhatalmi békekonferencia összehívását és egy általános európai rendezést – bármennyire is szorgalmazta ezt Mussolini – elvetette. Hitler az angolokkal akart erről megegyezni.

A szerző azt a nézetet vallja, hogy ebben az időben, vagyis 1939-ben nem állt fenn a komoly veszélye annak, hogy a hitleri Harmadik Birodalom Magyarországot esetleg megszállja.

A dolog egyelőre elméleti volt, és ilyen irányú közvetlen veszély akkoriban még nem fenyegetett, az viszont vitathatatlan, hogy e tekintetben már sötét árnyék vetült hazánkra.

(Hatalmi vákuum Kelet-Közép-Európában és a két újjászülető birodalom) Ahogy már egy korábbi tanulmányomban kifejtettem, a Nagy Háború (1914–1918) utáni versailles-i békediktátumok sorozata, mely nem kis mértékben jó nagy adag hamis moralizáláson alapult, azzal az ürüggyel verte szét az Osztrák–Magyar Monarchiát, hogy a nemzeti-ségeknak önrendelkezést kell adni. Megsemmisítette azt az európai nagyhatalmat, mely jellegénél fogva összefogta a térséget és egyben biztonsági garanciát is jelentett a térségbeli stabilitás tekintetében.² A hagyományos európai egyensúly organikus és nélkülözhetetlen tartozéka volt, továbbá pusztá léténél fogva is ellensúlyozni tudta a két mohó és világalomra törekvő nép, a német és az orosz féktelen ambícióit.

Említettem, hogy az antanthatalmak Versailles-ban jó nagy adag hamis moralizálásról tettek tanúságot. Mert mit látunk a gyakorlatban? Ez a szövetség az Osztrák–Magyar Monarchia szétverésével hatalom nélküli, tényleges súllyal nem rendelkező, egymás ellen folyamatosan acsarkodó, többnemzetiségű, szabályosan összetakolt államkonglomerátumok sokaságát hozta létre.³ Gondoljunk Csehszlovákiára, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságra⁴ és Romániára. Mindezt a nemzeti önrendelkezés nagyobb dicsőségére. Íme, a hatalmi vákuum Kelet-Közép-Európában. Azt mondanom sem kell, hogy idő kérdése volt a ledorongolt Németország és a bolsevizmus elméleti és gyakorlati agyrémeibe belesüllyedt orosz birodalom újjászületése. Ebből pedig logikusan és kikerülhetetlenül következik, hogy előbb utóbb e két nép újjászületett birodalma, a német és az orosz, először szemet vet rá, majd megpróbálja így vagy úgy a hatalmi szférájába vonni Kelet-Közép-Európát. 1939-ben ez a probléma már nagyon élesen merült fel, sőt mind a hitleri Harmadik Birodalom, mind a sztálini Szovjetunió megkezdte ennek kivitelezését.

(Magyarország a második világháború kirobbanásának előestéjén) Gróf Teleki Pál tudós magyar államférfi és miniszterelnök kormányozta ekkor Magyarországot. Ha az 1939-es nemzetközi és hazai szituációt nézzük, egyre viharosabb vizeken kellett hazánk hajóját kormányoznia. Tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a két világháború közötti magyar külpolitika első számú célkitűzését, a trianoni gyalázat lemosását és a területi revíziót csak a két katonai-politikai nagyágyú, a hitleri Harmadik Birodalom, és a passzivitásából már komolyan éledező sztálini szovjet-orosz világbirodalom közötti kényes egyensúlyozással valósíthatja meg, és arra törekedett, hogy ezt minél jobban magyar önállósággal tegye és lehetőleg békés úton valósítsa meg.⁵ Gondoljunk első nagy külpolitikai sikerére hivatalban lévő miniszterelnökként: 1939 márciusában hazatért Kárpátalja is. De már előzőleg oroszlánrésze volt Telekinek abban, hogy 1938 novemberében a Dél-Felvidék is visszacsatolásra került hazánkhoz.⁶ Továbbá mindkét terület békés módon.

Ahogy az majd a következőkből is kiderül, a magyar külpolitika figyelme ekkor kezdett Románia és az Erdély-kérdés felé terelődni.

Erre az időre az is világossá vált, hogy mind a Brit Birodalom, mind Franciaország semmiféle súllyal nem rendelkezik a térségben. Teleki már réges-régen meg volt győződve róla, hogy ha újabb világháború robban ki, azt a nyugati hatalmak meg fogják nyerni és a hitleri Harmadik Birodalom kikerülhetetlenül veszíteni fog, bármennyire is hatalmasnak, erősnek és befolyásosnak tűnik most.⁷ De éppen ebből kifolyólag, mivel mindig a jelent kell figyelembe venni, úgy, hogy közben az egyik szemünk sarkát rajta

kell tartani a jövőn, a magyar miniszterelnök tudta, hogy a területi revízió kérdésében Németország az adott időben megkerülhetetlen, miközben foggal-körömmel küzdött azért, hogy a Nyugat jóindulatát megőrizze és Magyarországot az újabb világégéstől megkímélje.⁸

Teleki aggodalommal és baljós előérzettel figyelte az 1939-es év folyamán fölgyorsuló világpolitikában zajló eseményeket. Elveiből azonban egy jottányit sem engedett. Olyan reálpolitikát igyekezett követni, hogy a magyar érdekeket azért sosem tévesztette szem elől. Teleki Pál vezérfonala pedig 1939-ben is egyetlen dolog volt. Ez pedig Magyarország érdekei!

(Az európai világpolitika boszorkánykonyhája 1939 tavaszán és nyarán, különös tekintettel a Führerre és Sztálin elvtársra) 1933 és 1939 között valóságos propagandaháború dúlt a hitleri Harmadik Birodalom és a sztálini Szovjetunió között, amelyben mindkét fél kölcsönösen és őszintén a nyílt színen gyalázták egymást⁹, miközben Kelet-Közép-Európáról szintén kölcsönösen úgy gondolkodott a Führer is és Sztálin is, hogy az őt és birodalmát illeti.

Fölmerül a kérdés, hogy a két vérszomjas diktátor mikor jutott arra, az ő szemszögük-ből nagyszerű következtetésre, hogy közeledni kéne egymáshoz, és vegytiszta cinizmus-sal esetleg meg lehetne egyezni a zsákmányon, vagyis Kelet-Közép-Európán?¹⁰

Itt pedig elérkeztünk egy magyar vonatkozáshoz. Nevezetesen Kárpátaljához és 1939. márciusi visszatéréséhez Magyarországhoz.

Sztálin megalomán és paranoid agyában sosem jutott nyugvópontra az a gondolat, hogy marxista-leninista szóhasználattal élve, a burzsoá és kapitalista nyugati hatalmak, Nagy-Britannia, Franciaország és kapcsolt részeik, de beleértve a hitleri Harmadik Birodalmat is, egyszer úgyis meg fognak egyezni és a Szovjetunió ellen fognak fordulni. Megjegyzem, ez nem volt teljesen alaptalan gyanú, de ez egy másik történet. A szovjet diktátornak azonban nem ez volt az egyetlen rögeszméje. Szintén nem alaptalanul attól is mániákusan rettegett, hogy a Führer meg fogja őt támadni és minimum Ukrajna területét el fogja orozni tőle.¹¹

Itt pedig elérkeztünk a lényeghez.

Amikor a Führer letörölte a térképről a maradék Csehszlovákiát 1939 márciusában és Kárpátalja végül visszatért Magyarországhoz, Sztálin fölfigyelt egy kulcsfontosságú momentumra, ami óriási hatást gyakorolt rá, amely a következő: Hitler nem hozott létre Kárpátalja területén egy ukrán ütközőállamot, továbbá a terület még csak német megszállás alá sem került. A szovjet diktátor megértette a Führer félreérthetetlen gesztusát, hogy *Németországot a belátható jövőben nem érdekli az ukrán ügy, másképpen fogalmazva a németek nem fogják a Szovjetuniót megtámadni.*¹²

Kártyanyelven szólva, Sztálin elvtárs vette a lapot. Látva az angol és francia gyámoltalanságot és egyre súlytalanabbá válásukat, menesztette az addigi külügyi népbiztosát, a zsidó származású Litvinovot, aki a korabeli politikában már teljesen elavulttá vált „kollektív biztonság” elkötelezett híve volt. Az új külügyi népbiztos régi, keményvonalas, megbízható elvtársa lett, nevezetesen Vjacseszlav Molotov.¹³

Úgy is fogalmazhatunk, hogy Kárpátalja ügye német részről, Molotov kinevezése orosz részről, már felhívás volt keringőre. Méghozzá kölcsönös felhívás.

(Az európai világpolitika boszorkánykonyhája 1939 tavaszán és nyarán, különös tekintettel a lengyel-német játszámára és Nagy-Britanniára) 1939 tavaszán a Führer elérkezettnek látta az időt, hogy újabb nagy nyereménnyel kecsegtető hazárdjátékba kezdjen,

nevezetesen: így vagy úgy le fog számolni Lengyelországgal.¹⁴ Az ezzel kapcsolatos, akkoriban széles körökben elterjedt felfogás, amelyet Dr. Goebbels propaganda-gépezete is táplált, hogy a hitleri Harmadik Birodalomnak csak Danzig kellett és megegyezés az odavezető lengyel Korridor ügyéről.¹⁵ Korántsem csak erről volt szó. A Führer nagyobb falatra vágyott.

Ebben az időben a német vezető két egymással szorosan összefüggő nyomvonalat követett a lengyelekkel kapcsolatban. Egyrészt a német média egésze elkezdte a Lengyelországban uralkodó állapotokat túrhetetlennek találni, különösen az ott élő népi német kisebbség helyzetét, és pergőtűzet zúdított erre az országra.¹⁶

Másrészt a német diplomácia arra törekedett nagy elánnal, hogy Lengyelországot minden szempontból elszigetelje külpolitikailag.¹⁷

A lengyel vezetés tökéletesen értette a Führer szándékait, elmondhatjuk, hogy így érzett szinte minden lengyel hazafi, s ez az egyik legtöbbit szenvedett és nagyon szabadságszerető nép, a lengyel, vezetésével együtt a teljes opposzió álláspontjára helyezkedett a hitleri Harmadik Birodalommal szemben.¹⁸ Eltökélték, hogy egy jöttányit sem engednek a Führer nagystílusú zsaroló-hadműveletének és országukat mindenképpen megvédik. Ugyanis volt egy kártyalapjuk ebben a partiban, amelyet még nem játszottak ki, viszont mégsem bizonyult végül adu ásznak, ez pedig az a remény volt, hogy ha Lengyelországot német támadás éri, a Brit Birodalom a segítségére fog sietni. Ugyanis Nagy-Britannia 1939 tavaszán – csipkerózsika álmából ébredve – garantálta Lengyelország függetlenségét.¹⁹ Azt viszont semmiképpen ne gondoljuk, hogy az angol megbékítő politika hívei háttérbe szorultak volna, Nagy-Britannia elitjében továbbra is erős hadállásaik voltak, s Londonban ekkor egy sajátosan eklektikus, félig-meddig harcias és elszánt, félig-meddig viszont a Führert továbbra is megbékíteni akaró irányvonal érvényesült.²⁰ Chamberlain brit miniszterelnök csak keserű szájjal módosított addigi irányvonalán, miután őt is fejbe verte a gondolat, hogy az 1939. márciusi prágai német bevonulás után kiderült, a Führer által aláírt nemzetközi szerződéseket a német vezető csak papírfecneknek tekinti és esze ágában sem volt a hódító német politikát abbahagyni.²¹

A szerzőnek nagyon furcsa, hogy Chamberlain brit miniszterelnök vajon miért nem mondott le a prágai német bevonulás után? A fentebb jelzett londoni politikai irányvonal-módosulás után, ő mint a megbékítési politika feltétlen híve alkalmatlan volt. A véleményem az, hogy az angol miniszterelnöki széknek mindenképpen gazdát kellett volna cserélnie és az európai politikai élet drasztikus változásainak jobban megfelelő és kompetensebb politikai személyiséget kellett volna helyette találni. Ez azonban még egy évig váratott magára.

(A magyar külpolitika dilemmái 1939 tavaszán és nyarán, különös tekintettel a német–olasz relációkra) A német–lengyel viszony elmérgesedése óriási dilemma elé állította gróf Teleki Pál magyar miniszterelnököt és a korabeli magyar elit jelentős részét. Aki akkor Magyarországon élt, talán a sváb kisebbséget leszámítva, szóval az egész magyar társadalom és elit számára sziklaszilárd alapelv, sőt becsületbeli ügy volt, hogy a lengyel nemzet ellen, melyhez a magyar nemzetet ősrégi, több évszázados barátság fűzte, semmiféle idegen támadást nem fog eltűrni és abban – ha bekövetkezik – semmiféle támogatást nem fog nyújtani, sőt, ha szükséges, a lengyel nemzetet és vezetését – a bajban – támogatni fogja.²² Röviden: A Lengyelország elleni esetleges háborúban Magyarország nem lesz sem a Führer fegyverhordozója, de – ezt hangsúlyozni szeretném – a csendestársa sem!

Ha a dilemmát nézzük, mely elé a korabeli magyar vezetés és személy szerint gróf Teleki Pál miniszterelnök került, ez volt az érem egyik oldala.

A másik oldala pedig az volt, ahogy már szó róla, hogy számolni kellett a hitleri Harmadik Birodalom abszolút fölényével Európában és a magyar területi revízió megvalósítása megkerülhetetlen volt Németország beleegyezése nélkül. Ez áll arra az eshetőségre is, ami Teleki modus operandi-ja volt, hogy Magyarország vagy békés úton egyezik meg szomszédjaival a területi revízióról, vagy pedig önálló magyar katonai akció keretében szerez meg régi magyar területeket. Ehhez pedig ezekben az időkben az volt a minimum, hogy ezeket Berlin legalábbis tudomásul vegye és ne tegyen ellene semmit. Ez pedig még mindig a finomabban hangszerelt megoldás lett volna a politikai opciók közül. Mint később kiderült, e probléma ennél sokkal bonyolultabbnak és idegtépőbbnek ígérkezett.

Volt továbbá még egy dilemma, amely szorosan kapcsolódik az előbbihez, ahogy már a bevezetésben is említettem. Hogyan ápoljon Magyarország túrhető és elfogadható kapcsolatokat a hitleri Harmadik Birodalommal, hogy közben a készülődőben lévő újabb világégésbe hazánk ne keveredjen bele és ráadásul még a nyugati hatalmak jóindulatát is megőrizze?²³

Visszatérve a bontakozó német–lengyel krízishez, 1939. július 24-én gróf Teleki Pál miniszterelnök két-két levelet írt a Führenek és a Ducénak, hogy félreérthetetlené tegye Magyarország álláspontját lengyelügyben, de jól rávilágít a fentebb vázolt két dilemmára is.

A két levelet teljes terjedelmében idézem:

„Kegyelmes Uram!

Európa helyzete változatlanul komoly. Az előrelátó nemzetek összegyűjtik anyagi és erkölcsi erőtartalékukat, hogy felkészüljenek minden eshetőségre és váratlan eseményre. A Berlin–Róma-tengely erkölcsi és anyagi erejébe vetett mélységes hittől vezetett, a magyar királyi kormány nevében van szerencsém kijelenteni, hogy egy általános konfliktus esetén Magyarország a maga politikáját a tengely politikájával fogja összhangba hozni, amint ahogy eddig is bizonyítékát adtuk ebben a törekvésünknek. *Nem lehet azonban kétséges, hogy e politikához alkalmazkodásunk semmi esetre sem jethet csorbát szuverenitásunkon, amely alkotmányunkban van megtestesítve, és nem emelhet akadályokat nemzeti céljaink megvalósítása elé.* [Kiemelés tőlem – E. M.] Hogy ezt a csatlakozásunkat meg tudjuk valósítani, szükségesnek látom, hogy a német–olasz vegyesbizottság a maga állományából mielőbb jelöljön ki egy olyan szervet, amellyel hármásban megtárgyalhatjuk mindazon problémákat, amelyek a három hatalom legszorosabb együttműködéséből adódhatnak. Van szerencsém Nagyméltóságod tudomására hozni, hogy hasonló tartalmú levelet küldtem Németország kormányfőjének. Várva nagybecsű választát, kérem Nagyméltóságodat, hogy fogadja legmélyebb tiszteletem kifejezését.²⁴

A második levél:

„Kegyelmes Uram!

Július 24-i levelem minden hamis értelmezésének megelőzésére van szerencsém ismételtén kijelenteni Nagyméltóságodnak, hogy Magyarország, amennyiben az adott körülményekben nem áll be nagyobb változás, *erkölcsi meggoncsolásokból nincs abban a helyzetben, hogy hadműveletekbe kezdjen Lengyelország ellen.* [Kiemelés tőlem – E. M.] Van szerencsém kifejezni Nagyméltóságodnak legmélyebb tiszteletemet.²⁵

Úgy gondolom ez a két alapvető forrás fényesen alátámasztja az eddig elmondottakat. Azt már mondanom sem kell, hogy a két levél Berlinben nagy, Rómában inkább apátiával vegyes megütközést keltett.²⁶ Ciano gróf, Mussolini külügyminisztere és jobbkeze

nem kis iróniával azt írja ezzel kapcsolatban naplójában, hogy „... sanda gyanúm az, hogy az első levelet a második levél átadásának kedvéért írta.”²⁷ A két levél kapcsán ezt a Ciano-naplóbejegyzést Gulyás László is idézi nemrég megjelent kitűnő könyvében.²⁸

Ribbentrop német külügyminiszter e két levél elolvasása után haladéktalanul szükségét érezte, hogy a nevezetes ügyben elővegye magyar kollégáját, gróf Csáky Istvánt és magyarázatot kérjen tőle.²⁹ Ezt megelőzően e levelek feldühítették a Führert, aki haragjában egyenesen Horthy Miklós kormányzónak akart levelet írni, de olasz ráhatásra erről végül is letejt.³⁰ A magyar külügyminiszter készülhetett a szokásos német fejmosásra. A dolgok aztán úgy alakultak, hogy a magyar külügyminisztert 1939. augusztus 8-án Berchtesgadenben személyesen a Führer fogadta, természetesen külügyi jobbkezének társaságában.³¹ A szokásos német pökhendiség és arrogancia tort ült ismét, Csáky gróf szigorú kioktatásban részesült, a Führer szokásos dührohamával kiegészítve. Csáky kielégítő sikerrel oldotta a feszült hangulatot, de arra kényszerült, hogy közölje, a német fél tekintse e két levelet meg nem írtak.³² Teleki mindennek nem örült, de a levelek irányvonalát természetesen követte tovább, amely, ahogy a hamarosan bekövetkező események is mutatták, nagy bátorságot és kitartást igényelt.

(*A Molotov–Ribbentrop-paktum*) Most azonban vissza kell térnünk a nemzetközi fejleményekhez, mert alig telik el két hét és olyan politikai, sőt történelmi szenzáció történik Európában, amely meghökkentett szinte minden józanul gondolkodó európai koponyát, tökéletesen áthúzta a Brit Birodalom és Franciaország számításait és zavarba hozott fanatikus nemzetiszocialista párttagokat és fanatikus kommunista elvtársakat egyaránt.³³ A bátor és szabadságszerető Lengyelország pedig eddigi történelme egyik legnagyobb kihívásával nézett szembe.

1939 nyarán a Führer még mindig bizonytalankodott Sztálin Szovjetuniójával szemben, vulgárisan szólva, hogy akkor most mi legyen az oroszokkal?³⁴ Külügyi jobbkeze, Ribbentrop viszont már a tavasz végétől lázasan dolgozni kezdett a hitleri Harmadik Birodalom és a sztálini Szovjetunió közötti közeledésen, s mivel messzemenő vizsgázásra talált több szempontból is szovjet oldalról, vagy legalábbis a szó politikai értelmében véve, nyitottságra, a német külügyminiszter eltökölte, hogy összehozza a szövetséget a két világbirodalom között.³⁵ Ribbentrop úgy gondolta, hogy ezzel nyélbe üti a Führer leghőbb vágyát, vagyis Lengyelország tökéletes külpolitikai elszigetelését, továbbá személyes motivációk is vezették. Nem tudta elfelejteni, ahogy az angolok vele londoni német nagykövetségként bántak, nem tudta elfelejteni, ahogy az angolok annak idején félrelökték és megalázták.³⁶ Ahogy Ian Kershaw brit történész nagyon találóan megfogalmazta, Ribbentrop elérkezettnek látta az időt arra, hogy Nagy-Britanniára „rádöntse az asztalt”. Továbbá kielégítse kicsinyes bosszúját.³⁷ Röviden: több legyet üt egy csapásra. Sikertült neki.

Ellentmondásos, visszaesésekkel is tarkított egyeztetések után, továbbá az angol és francia fél kiütésével a szovjet játszmaiban (ők is tárgyaltak a szovjetekkel), a legvégén a Führer már nemcsak gyümölcsozónak, hanem kifejezetten kívánatosnak tartotta a Sztálin Szovjetuniójával kötött szövetséget, tekintve arra is, hogy 1939 augusztusára a Führer már mindenképpen eljutott odáig, hogy Lengyelországot katonailag zúzza össze.³⁸

William L. Shirer hívja fel arra a figyelmet könyvében, hogy a legvégén, a diplomáciai etikettet szemétkosárba hajlítva, nem a német külügyminiszter, hanem egyenesen a Führer írt Sztálinnak.³⁹ A várt hatás persze nem maradt el. 1939. augusztus 23-án a német külügyminiszter kíséretével együtt Moszkvába látogatott és Molotov külügyi népbiztossal aláírta az ún. Molotov–Ribbentrop-paktumot.⁴⁰ A hitleri Harmadik

Birodalom és a sztálini Szovjetunió tízéves megneemtámadási szerződést kötött, de facto szövetséget, és e paktum titkos záradékában lényegében véve negyedszerre osztották fel Lengyelországot, Sztálin szabad kezét kapott a balti államok felett, továbbá megkapta a jogot a Romániához tartozó Besszarábia bekebelezésére is. Finnország is orosz érdekszférába került.⁴¹ Röviden: Hitler és Sztálin Kelet-Közép-Európa nagyobbik részét felosztotta egymás közt.⁴² Erről az eseményről nagyon találóan és egyben ironikusan állapítja meg Ormos Mária: „Ha – mint a magyar mondás tartja – a házasságok nem az égben köttenek, még kevésbé csinálják a politikát a mennyekben.”⁴³

(1939. szeptember 1. A második világháború kirobbanása, olasz és magyar de facto semlegesség a konfliktusban, balkáni háborús veszélyek, gróf Teleki Pál államférfiúi helytállása) Ahogy e dolgozatban már leszögeztük, források alapján bizonyított, hogy a Führer legfontosabb célkitűzése a német–lengyel konfliktus lokalizálása volt, első körben semmiképpen nem arra játszott, hogy hadiállapotba kerüljön a Brit Birodalommal és Franciaországgal is.⁴⁴ 1939-ben semmiképpen sem. Az valószínűsíthető a források alapján, hogy Franciaországot előbb utóbb mindenképpen összezúzta volna, ami viszont a Brit Birodalmat illeti, még ez is kétséges. Hitlernek furcsa nézetei voltak az angolokról. A vonalvezetéséből inkább az derül ki, hogy ő legszívesebben megegyezett volna az angolokkal, ami 1940 közepén hajszál híján sikerült is.⁴⁵ (Churchill masszív ellenállásán bukott meg, Nagy-Britannia elitjének tekintélyes része 1940-ben meg akart egyezni vele.) Az is kérdéses legalábbis, hogy a Szovjetuniót mindenáron meg akarta-e támadni a Führer? 1945 tavaszán még politikai végrendeletéből is az csendül ki végső fokon, hogy miért is nem egyezett meg Sztálinnal az érdekszférákról?⁴⁶

Az olasz diplomáciai iratanyagot tanulmányozva az is elég egyértelmű, hogy Mussolini Olaszországa 1939 késő nyarán és még kora ősszel is nagyhatalmi konferenciákat tartott volna üdvösnek, ahol békés megegyezés és rendezés születhet.⁴⁷ Ezt megerősíti Ciano gróf naplója is.⁴⁸

Nincs nyoma annak, hogy ezt a Wilhelmstrasse csak úgy leintette volna. Áruklodó az 1939. szeptember 1. és 3. között keletkezett olasz forrásanyag is, mert még akkor is erről van szó, amikor a Wehrmacht már megindult Lengyelország ellen.⁴⁹

Az viszont igaz, hogy Hitler második körben, ha már az események így alakultak, természetesen vállalta a világméretű háborús konfliktust és szabadjára engedte a nemzetiszocialista terrort.

Ami pedig Magyarországot illeti, gróf Teleki Pál heroikus emberi helytállásáról emlékezhetünk meg. Hazánk nem vett részt a lengyelországi hadjáratban, Ribbentrop váratlan kérését a kassai vasútvonallal kapcsolatban, mármint, hogy a magyar vezetés engedélyezze a német csapatok átvonulását Lengyelország felé, a magyar vezetés, élén gróf Teleki Pállal és Horthy Miklós kormányzóval határozottan, de udvariasan visszautasította, a magyar államférfiak nevében is eljáró gróf Csáky István külügyminiszter révén. A németek nem próbálkoztak többet.⁵⁰

Magyarország de facto semlegessége és hozzáállása a nyugati világ közvéleményét is kellemesen meglepte és hazánk reputációja emelkedett a nyugati világ szemében.⁵¹

Kevésbé ismeretes, hogy ebben az időben majdnem kirobbant egy másik háborús konfliktus, nevezetesen nem sok hiányzott hozzá, hogy Magyarország háborúba keveredjen Romániával. Mindkét ország mozgósított, az Erdély-kérdés ismét napirendre került.⁵² Ciano gróf naplójából azt is kiderül, hogy Olaszország meg nagyon közel volt ahhoz, hogy Jugoszláviával keveredjen háborúba.⁵³ Ami pedig a kassai vasútvonalat illeti, nem sokkal a német kérés után befutott Budapestre a hír, hogy azt a szlovák hadsereg

is igénybe akarja venni, mert mint ismeretes a szlovákok készséggel segédkeztek a németeknek a lengyelországi hadjárat alatt.⁵⁴ A magyar diplomácia rövid úton helyrerakta a szlovákokat, a kérés megtagadásával.⁵⁵

Visszatérve a magyar–román konfliktusra, érdekes momentum az is, hogy Bulgária vezetése egy csúspozícióban lévő katonatisztet küldött Budapestre, hogy egy esetleges Románia elleni közös akció felől puhatolózzanak.⁵⁶

A magyar vezetés eközben Jugoszláviával és Romániával is tárgyalt, paradox módon egy meg nem támadási szerződésről, amelyet a magyar fél attól tett függővé, ha előtte egy kisebbségvédelmi egyezményt is kötnek.⁵⁷ Erről ment a huzavona ebben az időben, aztán sem háború, sem egyezmény nem lett belőle. Sem Jugoszláviával, sem Romániával.

A balkáni puskaporos hordó tehát ezúttal nem robbant fel.

Aztán 1939. szeptember 17-én Sztálin Szovjetuniója hátba támadta Lengyelországot, és bevonult az ország keleti felébe, a Führerrel kötött paktum értelmében.

Itt föl villantának egy érdekes momentumot. A Szovjetunió tétovázott a bevonulással⁵⁸, így egy darabig a Führer azzal a gondolattal is eljátszódott, hogy a németek által meg nem szállt területen meghagy egy maradék Lengyelországot, katonai kormányzattal és békét köt vele. A kiszemelt lengyel tábornok viszont nem kért a német ajánlatból, ahogy a többi lengyel sem.⁵⁹

Befejezésül Teleki Pál miniszterelnök államférfiúi nagyságát ismét bizonyítva, megnyitotta a közös lengyel–magyar határt és menekülő lengyelek tízezreit fogadta be Magyarország, katonákat és civileket egyaránt⁶⁰, mit sem törődve a Wilhelmstrasse averzióival⁶¹, ami azért nem volt veszélytelen dolog, sőt ebben a drámai történeti szituációban igen nagy bátorságot és helytállást követelt.

Zárásul megállapíthatjuk, hogy gróf Teleki Pál rendkívüli emberi képességekkel és talentumokkal megáldva állt helyt Magyarországgal együtt egy áldatlan és rendkívüli történelmi helyzetben!

JEGYZETEK

- 1 LUKACS, John: *Az európai világháború 1939–1941*, Európa, Budapest, 1995, 15. (A továbbiakban: LUKACS)
- 2 ERDŐS Márton: *Gróf Teleki Pál és Kárpátalja visszatérése (1939)*, Valóság, 2017/3. 87. (A továbbiakban: ERDŐS)
- 3 Uo.
- 4 Sándor király országát 1929-ben Jugoszláviára keresztelte át.
- 5 ERDŐS, 88.
- 6 Uo.
- 7 SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember őszszel visszanéz... I. kötet*, Európa-História, Budapest, 1996, 254–255. (A továbbiakban: SZEGEDY-MASZÁK)
- 8 GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940*, Attraktor, Máriaebesnyő, 2018, 12. (A továbbiakban: GULYÁS)
- 9 EVANS, Richard, J.: *A Harmadik Birodalom hatalmon. Hogyan állítottak a nácik könyörtelenül céljaik szolgálatába egy egész népet?*, Park, Budapest, 2013, 663. (A továbbiakban: EVANS)
- 10 LUKACS, 61.
- 11 LUKACS, 48.
- 12 Uo.
- 13 LUKACS, John: *Hitler és Sztálin, 1841. június*, Európa, Budapest, 2009, 25.
- 14 KERSHAW, Ian: *Hitler 1936–1945 Nemezis*, Szukits, Budapest, 2004, 155–156. (A továbbiakban: KERSHAW)
- 15 EVANS, 661. KERSHAW, 191.
- 16 EVANS, 666. *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945, IV. kötet* (szerk.: ZSIGMOND László), Akadémiai, Budapest, 1962, 214. irat. (A továbbiakban: DIMK, IV.)
- 17 KERSHAW, 185.
- 18 EVANS, 652–653. DIMK, IV., 210., 217. iratok.
- 19 ORMOS Mária: *Hitler, T-Twins*, Budapest, 1993, 326. (A továbbiakban: ORMOS) GULYÁS, 10. JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája*

- 1919–1945, Kossuth, Budapest, 1988, 215. (A továbbiakban: JUHÁSZ)
- 20 Uo. *DIMK, IV*, 186., 203., 208., 242. iratok.
- 21 ORMOS, 321.
- 22 GULYÁS, 43. CZETTLER, Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*, Magvető, Budapest, 1997, 54. (A továbbiakban: CZETTLER) NYÁRI, Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939–1941*, Kairosz, Piliscsaba–Budapest, 2015, 25–26. SZEGEDY-MASZÁK, 260. CORNELIUS, Deborah S.: *Kutyaszorítóban. Magyarország és a második világháború*, Rubicon Könyvek, Budapest, 2015, 131. (A továbbiakban: CORNELIUS)
- 23 TILKOVSKY Lóránt: *Teleki Pál titokzatos halála*, Labirintus, Helikon, Budapest, 1989, 46.
- 24 *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig (1936–1941)* (szerk.: RÉTI, György), Hungarovox, Budapest, 2007, 269. irat. (A továbbiakban: RÉTI)
- 25 RÉTI, 270. irat.
- 26 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944* (szerk.: RÁNKI György, PAMLÉNYI Ervin, TILKOVSKY Lóránd, JUHÁSZ Gyula), Kossuth, Budapest, 1968, 236., 237., 238., 239., 240., 241. iratok. (A továbbiakban: *Wilhelmstrasse*)
- 27 CIANO gróf naplója 1939–1943, Ármádia, Budapest, 1999, 103. SZEGEDY-MASZÁK, 258–259.
- 28 GULYÁS, 45.
- 29 GULYÁS, 46–47.
- 30 GULYÁS, 44.
- 31 SZEGEDY-MASZÁK, 259–261. *Wilhelmstrasse*, 241. irat.
- 32 *Wilhelmstrasse*, 241. irat.
- 33 EVANS, 664–665.
- 34 KERSHAW, 187.
- 35 Uo.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 KERSHAW, 188. ORMOS, 333–334. LUKACS, 65–66.
- 39 SHIRER, William L.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása. A náci Németország története*, Teleteacher, Budapest, 1995, 323–324.
- 40 ORMOS, 335.
- 41 EVANS, 664.
- 42 LUKACS, 64.
- 43 ORMOS, 334.
- 44 ORMOS, 322. EVANS, 668.
- 45 Lásd: John Lukacs: *Öt nap Londonban* c. kitűnő, magyarul is olvasható könyvét.
- 46 ORMOS, 460.
- 47 RÉTI, 344., 347. iratok, CIANO, 116–118. JUHÁSZ, 221–222.
- 48 CIANO, 107.
- 49 RÉTI, 344., 347. iratok, CIANO, 123. GULYÁS, 66–67.
- 50 MACARTNEY, C. A.: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945*, a Gede Testvérek kiadása, Budapest, 2006, 474. *Wilhelmstrasse*, 262. irat, ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál dilemmái*, História, 2011/9–10. sz. 14.
- 51 CZETTLER, 74. CORNELIUS, 133.
- 52 DOMBRÁDY Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*, Kossuth, Budapest, 1986, 43.
- 53 RÉTI, 308., 390. irat.
- 54 MACARTNEY, 474. RÉTI, 332. irat.
- 55 *Wilhelmstrasse*, 264., 265. iratok.
- 56 RÉTI, 304., 367. iratok.
- 57 GULYÁS, 55–57.
- 58 SZEGEDY-MASZÁK, 267–268.
- 59 SZEGEDY-MASZÁK, 273.
- 60 CORNELIUS, 134. Erről bővebben lásd: Hory András: *Bukaresttől Varsóig* c. emlékiratát.
- 61 SZEGEDY-MASZÁK, 272–273.